

Januar 2021

Trussel og transformation

menneskeværd
efter coronakrisen

kristendom – filosofi – etik – samfund

5. OMTANKE

UDE NU FRIT ONLINE OG SOM DOWNLOAD

tænk tanken eksistensen

www.tt-eksistensen.dk

5. OMTANKE

TRUSSEL OG TRANSFORMATION menneskeværd efter coronakrisen

Januar 2021

- 1 **Leder**
Carsten Mulnæs
- 5 **Guds tale, naturens orden – eller en sten på vejen**
Gorm Greisen
- 9 **Gode kriser bør ikke spildes**
Om kristendom, krise og transformation
Line Marschner
- 13 **Birkenhead Drill**
Jens Peter Uldall Fynbo
- 20 **Ansvar og skyld i corona-ledelse**
Camilla Sløk
- 26 **Opbyggelig tale. Da jeg blev farlig for min næste**
Carsten Mulnæs
- 28 **Epilog – 3 år er gået**
Carsten Mulnæs

tænk tanken eksistensen

5. Omtanke
Trussel og transformation – menneskeværd efter coronakrisen

Tænk tanken Eksistensen og forfatterne, 2021.

5. Omtanke er sat med Gotham på Eksistensen og publiceret frit på tt-eksistensen.dk.

Forside: Edward Munchs *Skriget* (*Syg stemning ved solnedgang. Fortvivlelse*) (1893) bearbejdet af Genevieve Blais (genevieveblais.com), publiceret på Instagram-kontoen @plaguehistory (2020). Bragt med tilladelse.

Udgivet med støtte fra Fonden Eksistensen.

Eksistensen
Frederiksberg Allé 10
1820 Frederiksberg
tlf. 3324 9250
eksistensen.dk

Leder

5. Omtanke

Trussel og transformation

- menneskeværd efter coronakrisen

Carsten Mulnæs, formand for Tænketanken Eksistensen

2020 blev et år, hvor ikke mindst den netop overståede julehøjtid kom til at stå i Coronaens skygge. **Tænketanken Eksistensen** har også mærket pandemiens ubønhørlighed i forhold til vores arbejde. Ikke blot har vi haft et seminar om teologiske perspektiver på krisen, som vi her lægger frem. Men en planlagt offentlig høring på Christiansborg om den palliative indsats i Danmark er blevet aflyst to gange. Først i marts 2020 og nu igen i februar 2021. Ideen til høringen blev undfanget i forbindelse med vigtige drøftelser om dødshjælp og livskvalitet i **Tænketanken Eksistensen**. Dem kan man læse frugten af i udgivelsen, der nu ligger et helt år tilbage – i **3. Omtanke**. Men at vi endnu ikke ved, hvornår vi kan komme videre med emnet illustrerer, hvordan pandemien *trækker lange spor* også ved at sætte mange andre diskussioner i vores samfund på stand-by.

I **Tænketanken Eksistensen** er vi imidlertid overbevist om, at også vores livserfaringer med Corona kan få langvarige gode eftervirkninger i form af, at det kristne menneskesyn igen er blevet aktuelt. Denne **5. Omtanke** har derfor et konstruktivt og håbefuldt perspektiv. Publikationens titel afspejler, at det ikke kun er trussel og krise, de følgende sider handler om, men i høj grad også menneskeværd og muligheden for transformation og myndiggørelse i ansvar.

På vej fra kirke blev jeg anråbt af en tænksom hjemløs, der ville have mig til at forklare Guds mening med Corona, eller forsvare Gud over for anklagen om, at han var skyld i de lidelser, som Covid-19 medfører. Corona har med andre ord revitaliseret det evigt aktuelle *teodicé-spørgsmål*.

Gorm Greisen giver i denne Omtankes første artikel om "det ondes problem" anledning til at standse op og tænke os om – og muligvis tænke om igen. Der er forskel på det, der er ondt, og som vi selv gør os skyldige i, og det, der gør ondt. Der *sker* også onde ting, som er en del af, hvad vi redeligt må kalde "naturens orden". En tsunami er ikke svær at forklare som konsekvens af kontinentalpladers indbyggede spændingsfyldte bevægelser. Sådan er de skabt. Naturligt.

Op igennem historien har frygtelige epidemier som pest, kolera og tuberkulose også kostet mange menneskeliv. Men vi har som menneskeart overvundet dem ved intelligent brug af teknologi. Vi har med andre ord ikke overladt ansvaret for at møde truslerne til Gud, men har som menneskehed ved gode opfindelser som karantæner, kloakker og bygningsreglementer investeret os selv i at gøre verden til et bedre sted at leve og overleve i.

”Det humanistiske projekt forvaltes af millioner af hjerner, der med deres neuroner, netop selv er biologi og natur.

Inden vi for selvretfærdigt og magtesløst går i rette med Gud, som tillader, at virus findes, giver det derfor en besindighed at læse Gorm Greisens beskrivelse af, hvordan vi *selv* er natur og indgår i en vekselvirkning og en hyperforbundethed med vores omgivelser. Når virus er farlig, skyldes det, at vores celler optræder som værter for en livsform, der

ikke selv har nogen vilje eller mulighed for at flytte sig. Virus er henvist til *tilfældigheders* spil men udstyret med et enormt formeringspotentiale. Selvom kampen mod virus gør os til dødsfjender, hævder Gorm Greisen derfor overraskende, at virus om noget er udtryk for livets duelighed!

Det *humanistiske projekt* forvaltes af millioner af hjerner, der med deres neuroner, netop selv er biologi og natur. I denne ansvarlige forvaltning "taler hjerner med hjerner" og handler etisk gennem sund anvendelse af teknologi. Det humanistiske projekt bliver ikke kun forvaltet men også forandret over tid: Vi forventer noget mere af hinanden i dag, end man gjorde på pestens tid, hvor de velstillede tog deres egen konsekvens af epidemien ved at flytte ud af byen og lade de døende begrave deres døde.

”Kristendommen inkarnerer i sine kommunikationsformer på mangfoldige måder den indsigt, at modstanden bærer muligheder for vækst i sig.

I dag, derimod, omfatter projektet os alle. Vi bidrager til investeringen i teknologi og gode løsninger for at holde trusler på afstand. Imens prøver vi at lægge vores livsform om, for at begrænse truslens adgang til at slå os og vores medborgere ihjel. Kort sagt: vi arbejder i en livsform, som i sin grundstruktur af biologi har *lighed* med Corona, for at vores handlende livsform bliver mere *kompatibel* med vores naturlige betingelser. For vi ønsker, at intet menneskeliv, der kunne være reddet ved rettidig omhu, går tabt.

Den næste artikel af **Line Marschner** har givet navn til anden del af 5. Omtankes overskrift. For enhver krise betyder ikke kun trussel om tab men også mulighed for *transformation*. Frygt, der løber løbsk, gør os til mindre udgaver af os selv, end vi kan være. Men gode kriser bør ikke spildes, som det lyder i et citat af Winston Churchill, der danner

overskrift over en vedkommende refleksion over, hvad krisen mon har at *give*.

Line Marschner henviser til, at kristendommen med sit transformative imperativ har et særligt relevant sprog til formulering af krisens muligheder for at finde ind til de dybere lag i det *egentlige* liv. Kristendommen inkarnerer i sine kommunikationsformer på mangfoldige måder den indsigt, at modstanden bærer muligheder for vækst i sig.

Ikke mindst i dåbsritualet. Her kan der være grund til kirkelig omtanke. I den aktuelle liturgiske debat hævdes det undertiden – måske for ikke at støde nogen – at der ikke rigtigt sker noget *nyt* med det lille barn i dåben. Denne nedtoning af sakramentets kritiske radikalitet vil gøre det kristne sprog om krise og transformation fattigere. Paulus udfolder i Romerbrevet kapitel 6 dåbens eksistentielle indhold som en død og en genfødsel i opstandelse.

Under Coronakrisen må vi på et kognitivt strategisk plan yde pandemien al den modstand, vi etisk er kaldet til. Men Line Marschner foreslår, at vi samtidigt på et andet eksistentielt og åndeligt plan åbner os for den. For den kan også kaste et forklarende lys på elementer i vores erfaringer af den nære dagligdag såvel som i vores forventningers større horisonter. Menneskeligt talt kan det give en dybere ro at få større klarhed, når det, der har styrke og værdi oplyses som bevaringsværdigt, mens det, der er u hensigtsmæssige handlemønstre afdækkes som bedre at slippe. Heri ligger gemt en hemmelighed om bedre *livsmestring*.

”Ikke mindst i en krise erfarer mennesker sig selv som bevægelige, når vi tvinges ud af komfortzonen.

Vores publikation hedder omtanke, fordi det nogle gange også er nødvendigt at tænke om igen! Med andre ord, at kunne tænke *selvkritisk*. Artiklen rundes af med vigtige spørgsmål til en folkekirke, der står i risiko for at mangle relevans, hvis den ikke selv bliver bedre til at kombinere teori og praksis i sin appel til omverdenen. Ikke mindst i en krise

erfarer mennesker sig selv som bevægelige, når vi tvinges ud af komfortzonen. En kirke, der vil være et kraftfelt og erfaringsfelt i en krisetid, må derfor også selv være *bevægelig* og blive bedre til at leve med spørgsmålenes åbenhed frem for defensivt at insistere på at have svar på alt og teologisk fast grund under fødderne. Transformation er det modsatte af at stivne i sikkerhed.

Coronakrisen har også aktualiseret spørgsmålet om menneskeværd. Det stilles tit psykologisk i forhold til menneskers fornemmelse af mindreværd. Men kan man sætte *pris* på et menneske – rent økonomisk? Og hvad betyder det, når statsminister, Mette Frederiksen, tidligt ved nedlukningen i 2020 udtalte, at ethvert menneskes død er en tragedie?

”Men han inddrager det filosofiske argument, der kan beskrives som selve menneskets menneskelighed. At vi kan udtrykke os sådan uden, at det kan kaldes en pleonasme, skyldes, at vi intuitivt ved, hvad det vil sige, at kunne opføre sig u-menneskeligt.

Johan Fynbo gengiver i sin artikel ”Birkehead Drill” en debat med *cost/benefit*-analyser af, hvor meget det må koste at redde nogle få. Vi får eksempler på beregninger af økonomisk evidens for, hvad der etisk kan betale sig. De kølige betragtninger kan overraske, men der er ingen tvivl om, at Coronakrisen også handler om økonomi, der kommer af græsk og egentlig betyder: ”husholdning”. Hvad er en *retfærdig* form for husholdning? Handler det kun om at dele goderne ud så lige som muligt?

Det bibelske tankegods beskriver retfærdighed på en anden måde end den fordelingspolitik, der ”svarer enhver sit”

(Aristoteles), og hvor ”det lige svarer til det lige”. Bibelens begreb om retfærdighed handler mere om at færdes ret; altså at *gøre det gode*. Derfor er det for en kristen etik ikke indlysende, at man kan sammenligne livslængder i portioner for at få overblik over, om man har – eller ikke har – ”noget til gode”. Når krisen kradser kan man som Johan Fynbo blive noget rystet over, hvor enkelt det kan være for nogle at prissætte *værdien* af et menneskeliv.

I kristendommen er der en vigtig forskel mellem værdi og værdighed. Værdighed begynder hvor beregning ender, da de ting, der betyder *mest* for os, er de ting, som vi ikke vil handle med. I oldtidens Rom kunne man tale om en ”invalid”. Det var en handicappet borger, der som en falsk mønt ingen nytteværdi havde i datidens samfund. De færreste af os vil derfor i dag kunne bruge dette udtryk om en udfordret medborger. I stedet er det blevet en selvfølgelig samfundskontrakt i velfærdssamfundet, at de svageste skal behandles med værdighed, og vi synes, det er naturligt at tale om kvinder og børn, som dem, der skal reddes først i en krise. Johan Fynbo opremser dilemmaer mere end løser dem. Der er f.eks. også en fare for at glemme den enkeltes *ansvar*, hvis solidariteten har form af en skattebetalt forsikringspolice, hvor omsorg er et krav, vi stiller, eventuelt på vegne af hinanden.

Men han inddrager det filosofiske argument, der kan beskrives som selve menneskets *menneskelighed*. At vi kan udtrykke os sådan uden, at det kan kaldes en pleonasme, skyldes, at vi intuitivt ved, hvad det vil sige, at kunne opføre sig u-menneskeligt. Når mennesker på trods af alle beregninger og reguleringer kan vise deres menneskelighed ved at værne om hinandens værdighed – og således have menneskelighed som deres *egen* sande værdighed – så skyldes det, at vi udmærket ved, at der i universet ligesom er en ”stemthed”, der tilsiger os, at det gode har en ontologisk forrang for det onde (Løgstrup). At vide af dette er en religiøs tyding af tilværelsen, som findes i kristendommen, men den er ikke alene om den. Denne menneskets menneskelighed er så almen en tanke, at den dukker op i al tænkning og religion med dybde.

Ved brug af så forskellige traditioner som Tao, islandske sagaer og den katolske pave Johannes Paul 2. hævder artiklen derfor, at det åndelige kald taler imod den

rent utilitaristiske etik. Når økonomi først og fremmest betyder at holde hus, er pengene kun redskaber *underordnet* en større vision. Coronakrisen har aktualiseret spørgsmålet om liv og død. Men det er en dødelig gift i *selve* livet og hvad der kunne kaldes ”syndens struktur”, hvis en overvejende anti-solidarisk kultur betyder, at de svage ofres i de velstillede kamp for at beholde en privilegeret livsstil. Gold kynisme er død i levende live!

Til gengæld er det muligt at se døden nøgternt i øjnene, som det, der trods alt hører med til at fødes ind i det. Artiklen munder ud i at minde os om, at kristendommens mod til at leve med døden i dette liv hænger sammen med troen på, at Guds liv er større end vores, og med håbet om, at han vil dele det med os. Derfor er døden *ikke* den yderste horisont, og døden ikke nødvendigvis tragisk.

”Men i dag ser vi, at ordet ”skyld” undgås. Derfor siges der også alt for sjældent ”undskyld!” Skyld er blevet til fejl i betydningen uhensigtsmæssigheder, der ikke nødvendigvis er udtryk for ond vilje.

Camilla Sløk skrev sit bidrag til 5. *Omtanke*, inden nogen af os vidste, at der ville komme en mink-skandale. Det er sikkert meget godt, da **Tænk tanken Eksistensen** ikke leverer skyts, der skal bruges i politiske slåskampe. Men under overskriften ”Ansvar og skyld i Corona-ledelse” bringer Camilla Sløk et historisk vue over, hvordan skyld og ansvar er blevet stadig vanskeligere at placere. I dag opfatter ledere i almindelighed ordet skyld som meningsløst at inddrage i diskussion af etik i ledelse. Nogle vil endda sige, at skyld er et *religiøst* ord – og derfor irrelevant. Interessant er det derfor, at brugen af skyldsbegrebet efter reformationen faktisk gik den modsatte vej: Skyld ophørte i den følgende sekularisering af samfundet med at være et kirkeligt anliggende og blev et *juridisk*.

Men i dag ser vi, at ordet ”skyld” undgås. Derfor siges der også alt for sjældent ”undskyld!” Skyld er blevet til *fejl* i betydningen uhensigtsmæssigheder, der ikke nødvendigvis er udtryk for ond vilje. I en tid, hvor dem med ansvaret beklager fejl, der er sket, og som derfor heller ikke opfattes som deres egne, er det også vanskeligere at få et sprog for at kunne *tilgive* eller bringe forsoning i stand. Kultur og systemer kan ikke undskylde. Det kan kun mennesker.

Derfor står man som borger og ser måbende til, at ledere fyres for ledelsessvigt med store bonusser, eller at ministre afsættes på en måde, der mere ligner en læringsproces i form af karantæne end egentlig afskedigelse. Som sagt forholder artiklen sig her ikke til mink-skandalen, men belyser med andre skandalesager i nyere tid, hvor politikere, embedsmænd og ledere har misbrugt magten, at vi som samfund står svagt, hvis ikke vi har et *sprog* om skyld i omgangen med magt.

At udpege skyld er ikke det samme som at brænde folk på bålet. Den egentlige *skandale* – af græsk ”forargelse” og anstød – er derfor heller ikke så meget, at man i en krise, hvor skinner lægges, mens toget kører, kan gribe forkert eller gøre sig skyldig i et fejlskøn. Men hvis ledere i landet og dets organisationer tænker ”går den, så går den”, så har vi en *attitude*, som vi ikke kan stille noget op over for, før vi genopdager betydningen af skyld og ansvar.

Den gode historie er til gengæld, at netop når skylden opdages, kan den løftes bort. Det er ikke umuligt at se tilgivelse og forsoning i organisationer, men kun ad omvejen over skylden. Da sprog og handling hører sammen, har vi *ingen håndteringsstrategi*, hvis ikke vi tør bruge det sprog, der passer til. Måske gør det netop ikke noget, hvis det klinger ”religiøst”. Jura og religion har i Danmark med god grund været sammenflettet, siden Harald Blåtand efter sigende gjorde danerne kristne. Det er god omtanke at turde bruge ord med religiøs klang. Her ligger alvoren nemlig gemt.

God læselyst!

Guds tale, naturens orden – eller en sten på vejen

Gorm Greisen, overlæge og professor i pædiatri

det gamle testamente står der mange steder om Guds indgriben, ikke i kun det enkelte menneskes liv, men Gud lader svovlen falde over byer, lader syndfloden stige, eller lader plagerne regne over Egypterne. Her taler Gud med klar stemme og straffer med hård hånd, han rensner ud med den store kost.

Det er ikke den Gud jeg tror på eller hører nogen prædike om. Har han ændret mening eller pædagogik? Jeg ved det ikke.

Selvfølgelig ved jeg noget om theodicé-problemet. Dvs. jeg ved at mange mennesker før mig har tumlet med at forlige tanken om den gode og almægtige Gud med det onde der sker. Som på en måde kommer ud af ingenting. En tsunami måske. En pandemi.

”Det onde der sker, er noget andet end det onde der er i os og det onde vi gør. Vi er jo mennesker – på godt og ondt.

Det onde der sker, er noget andet end det onde der er i os og det onde vi gør. Vi er jo mennesker – på godt og ondt. Det er umiddelbart forståeligt, synes jeg, uanset dets forklaring, dets hvorfor... Ja, det behøver næsten ikke nogen forklaring, det er en almenmenneskelig erfaring, at mennesker kan gøre det onde, og måske kan gøre det så meget og så ofte, at det er svært ikke at tænke på dem som onde.

Men det onde der sker? I vores verdenssyn vil vi ikke tilskrive det Gud. De fleste vil tilskrive det naturens lune, tilfældighed, eller måske endda naturens orden. Videnskabeligt set regner vi med at jordskælv og tsunamier er de pludselige resultater af langsomt opbyggede spændinger i jordskorpens plader. Spænding: knæk. Naturligt nok.

Om smitsomme sygdomme, epidemier og hospitalsbyggeri – og vaccinemodstand

Smitsom sygdom og epidemier er ikke noget nyt. Forholdsregler mod dem heller ikke.

I Bibelen står der om spedalskhed. Det smitter ikke ret meget, men spedalske er kronisk og tydeligt syge, spedalskhed er potentielt stigmatiserende, og spedalskes færden var begrænset af strenge regler langt op i historien. Bakterien findes kun hos mennesker, så uden kontakt med en spedalsk kan man ikke blive smittet. Og smitte (contagion) er et ældgammelt begreb.

Pest smitter mere – ikke mellem mennesker, men fra gnavere som rotter, gennem lopper, til mennesker. Pesten bevægede sig rundt i Europa fra 13-1600 tallet. Der var pestepidemier i København syv gange fra 1536 til 1654. Tætheden i kontakten mellem rotter og mennesker i datidens byer gav pesten gode kår. I den sidste epidemi døde 15.000 københavnere. Der var forsamlingsforbud, men det var først i slutningen af 1800-tallet man fandt ud af smittevejene, og det er usikkert om epidemierne kun var pest, og hvorfor de ophørte. Pest findes fortsat hos vilde gnavere og findes som en sjælden sygdom hos mennesker.

Allerede i 1300-tallet fik man mistanke om at pesten kunne komme med skib, og den første karantæne blev etableret. Først 30 dage, så *quarantena* = 40 dage, skulle et skib ligge for anker, før søfolkene kunne komme i land.

Trods forsøgene med karantæne var der alligevel tre pandemier (= globale epidemier) med kolera i 1900-tallet. Bakterien blev alligevel hver gang bragt af skibe rundt til verdens byer i løbet af nogle få år. Kolera-bakterien findes kun hos mennesker, de fleste smitter kun under den akutte sygdom, men nogle få kan være bærere af smitte i månedsvis. Den sidste koleraepidemi ramte København i 1853. Knap 10 % af befolkningen døde. Man troede den kom med *miasmer* (dvs. med luften) eller måske af særlige fødevarer. Da menneskeafføring blev opdaget som den afgørende smittekilde, og drikkevand som den vigtigste smittevej, blev der i løbet af få år igangsat store arbejder på Københavns kloak og vandforsyning. Så da byen voksede vildt i 1890'erne og frem, udeblev koleraen og andre vandbårne epidemier. Kolera findes fortsat, og der var f.eks. en epidemi i teltlejrene på Haiti efter jordskælvet i 2010.

”Vores samlede vægt er skønnet til at være ti gange højere end alle andre pattedyr tilsammen.

Tuberkulose, derimod, er faktisk overvejende luftbåren og var, og er, *endemisk* over hele verden (dvs. smitter i en vedvarende ”epidemi”). Den findes kun hos mennesker, men kan dog sjældent findes hos kvæg. Tuberkulosen var en primær dødsårsag i Danmark i slutningen af 1800-tallet, ikke mindst i den yngre befolkning der kom til byerne under den hurtige industrialisering. Opdagelsen af tuberkelbakterien og smittevejen medførte, at de ny store hospitaler i København og andre store byer blev anlagt udenfor byen på åbne områder med lys og luft mellem paviljonerne, og vores nuværende bygningsreglements krav om vinduer og ventilation var i høj grad begrundet i hensynet til tuberkulose. Sygdommen er langsomt fremadskridende, så den enkelte patient kan nå at smitte

mange andre. Men smitteopsporing, og fra 1940'erne antibiotisk behandling, gjorde, at tuberkulose næsten blev udryddet i Danmark, dog nu igen udfordret af indvandring, globalisering og antibiotikaresistens.

Influenza- og nu coronavirus er de nye årsager til luftbårne pandemier. Pandemier, der bliver så store, fordi deres smitteveje ”passer” til den måde vi lever på.

Om jordens liv – naturens orden

Vi har haft enorm succes som art i dyreriget. Vores samlede vægt er skønnet til at være ti gange højere end alle andre pattedyr tilsammen. Så det kan jo næsten ikke være anderledes end, at mikroorganismer som leder efter et sted at være – en økologisk niche – vil søge mod os. Der er vel naturens orden, en økologisk lovmæssighed?

Ordet økologi bruges oftest som noget positivt, men det er også betegnelsen på videnskabelig disciplin som arbejder med naturens indretning, og herunder især den måde dyr, planter, svampe, bakterier og virus tilsammen danner den lokale ”natur”, i fluktuerende vekselvirkninger, og hvor ydre faktorer radikalt kan ændre de etablerede balancer.

De fleste af os mennesker lever i millionbyer, hvor vi bevæger os rundt i store strømme. Byer som er forbundne med hurtige transportmidler, der gør, at man kan bo, arbejde, og holde fri i forskellige byer i forskellige lande. Denne hyperforbundethed gør det let for en mikroorganisme som ikke selv kan flytte sig at komme rundt og finde ny steder at leve – ny værter.

Coronavirus er en meget lille mikroorganisme, diameteren er kun en 10.000-del af en millimeter. Man kan spørge om virus overhovedet er levende. De har ikke nogen bevægelige dele, de må følge passivt med, når luft eller væske bevæger sig. Det eneste ”aktive” er de ”spike-proteiner” som har en form så de netop passer til nogle særlige steder, på særlige cellers overflade, og kommer de nær et sådant sted, ”trækker de sig ind og holder sig fast”.

Coronavirus har heller ikke nogen skorpe der kan beskytte den, så den kan ikke leve mere end nogle timer, højst nogle dage i det fri, i lys og luft. Dens arvemasse er enstrenget RNA. RNA-strengene samles og splittes normalt ad igen, alt efter værtscel-

lens behov for at producere protein. RNA er kemisk meget mindre bestandigt end det dobbeltstrengede DNA, som det meste andet liv på jorden betjener sig af til at formere sig, kopiere sig selv, og give sine egenskaber videre til de næste generationer.

”Så virus er, om noget, et udtryk for livets duelighed.

Men virus' styrke ligger i dens formeringspotentialer. Lykkes det en Corona-virus at gribe fast i en celle, og reagerer cellen ved at sluge gæsten, så folder den sit RNA ud og får cellen til at producere komponenter til nye viruspartikler så hurtigt den kan. Komponenterne driver omkring i cellens indre, og ved tilfældigheder passer de sig sammen, og nye, færdige viruspartikler bliver til og spyttet ud. Det begynder indenfor få timer efter virus gik igennem værtscellens membran. Det sker i hurtigt tempo, og fordi virus er så lille – cellens diameter er mere end hundrede gange større, kan der være mange ($100^3 = 1$ million) før cellen revner. Men, det er jo ikke en bilfabrik, og virus har kun til en vis grad overtaget produktionen, og der er molekylære dele som driver tilfældigt rundt med væskestrømmene inde i cellen, så når cellen revner kommer der mange løsdeler ud, heriblandt meget RNA som ikke er blevet pakket rigtigt ind til en fungerende viruspartikel. Men 1000 eller 10.000 er også en høj reproduktionsfaktor, specielt når det hele kun tager et par dage. Faktum er at virus er en meget levedygtig livsform. Virus bruger mennesker, dyr, planter, svampe og bakterier – alt andet liv – som værter.

Virus ændrer sig også hurtigt. Mutationsraten hos RNA-virus er særligt høj. En mutation i bare en af de mange kopier, giver den mulighed for at afprøve, om det skulle være en fordel. Hvis det er en fordel – ja, det giver næsten sig selv – så bliver der flere af den variant. Så virus er, om noget, et udtryk for livets duelighed.

Og Gud, ja, jeg tror at han skabte alting, herunder selvfølgelig også de atomare betingelser for det kulstof- og vandbaserede liv på denne, måske særlige, grønne planet i et hjørne af en tilsyneladende tilfældig galakse, i et univers som vi kan spore 13 mil-

liarder år tilbage. Og dette DNA-/RNA-baserede liv er tilsyneladende så tilpasningsdygtigt, at det ville være mærkeligt, om ikke det kunne holde sig i live indtil solen går ud.

Om det humanistiske projekt – en sten på vejen?

Jeg tror også, at Gud skabte mennesket som noget særligt. Måske ikke sådan lige af en klump ler, som han så blæste sin ånde ind i – først en mand og så en kvinde (dels fordi vi jo nok er kommet ind på banen gennem de opretstående aber, dels fordi arter jo segrer over tid, hvor der til sidst opstår en barriere for krydsbefrugtning, og det ville jo være mærkeligt hvis den kun gjaldt mænd).

”Under pesten flyttede dem der havde råd og magt ud af byen og overlod de døde og de døende til sig selv. Nu forventer vi, ikke mindst i Danmark, noget mere.

Jeg tror, at den ånd (Ånd) vi har i os, giver os et særligt ansvar, og at den humanisme, som de fleste af os i vores kulturkreds bekender os til, har sin rod i den ånd. Og jeg tror, at vi i humanismens ånd har et særligt ansvar for de mennesker vi møder, dem vi ikke møder, og dem vi endnu ikke har mødt, fordi de ikke er født endnu. Dette humanistiske projekt er summen af ideer, tale og handlinger som har menneskehedens frihed og udvikling som mål.

Så, hvad gør vi?

Nu er der kommet en ny pandemi. Den er truende, den forstyrrer os. I vores travle dagligliv, på arbejdspladsen, politisk, i det globale samarbejde. Pandemien er en sten på vejen mod en bedre verden, en verden der er bedre for menneskene. Den aktiverer det humanistiske projekt.

Dødstallene er fortsat minimale sammenlignet med de historiske pandemier, men det humanistiske projekt har udviklet sig, så vi tager – og kan tage – større ansvar

for hinanden. Under pesten flyttede dem der havde råd og magt ud af byen og overlod de døde og de døende til sig selv. Nu forventer vi, ikke mindst i Danmark, noget mere.

”Hjerner taler med hjerner gennem ord og handling. Døde hjerner taler til os gennem det der er bevaret af det de sagde og gjorde. Millioner af hjerner forvalter det humanistiske projekt.

Vores hjerne har ikke ændret sig væsentligt siden pestens tid. Neuroner taler med neuroner, behandler sanseindtryk, bygger billeder, sammenligner med tidligere situationer, overvejer handlemuligheder og konsekvenser, og producerer ideer, ord og handling. Hjerner taler med hjerner gennem ord og handling. Døde hjerner taler til os gennem det der er bevaret af det de sagde og gjorde. Millioner af hjerner forvalter det humanistiske projekt. Og disse hjerners indhold er selvfølgelig meget anderledes end indholdet af de (færre) millioner hjerner der var i drift i pestens tid.

Og her er selvfølgelig den helt store forskel. I pestens tid var menneskers magt over naturen meget begrænset. Nu er den stor.

På få uger kortlagde vi Corona-SARS2 virus' arvmasse. Tests blev udviklet og masseproduceret i løbet af måneder. Når lunger og kredsløb svigter, har vi pålidelige maskiner som kan holde Corona-patienter i live mens sygdommen raser. Behandlinger er testet af, og nogle velkendte lægemidler kan gøre en positiv forskel. Vacciner er på vej ud til borgerne. Udsigterne er gode på lidt længere sigt.

Men, Corona-virus vil mutere – måske mod en fredelig sameksistens, måske mod en mere dødelig form, som SARS og MERS – men mere smitsom. Og der er andre virus derude, rundt omkring i naturen, som vil søge mod os, mod vores voksende menneskelige biomasse.

Så vi må investere i teknologi som kan holde dem på afstand. Og nok samtidigt lægge vores livsformer om for at begrænse smittevejene. Masker, briller, hjelme, overtrækskitler, desinfektion, glas, porte, hjemmeliv, e-liv.

Vi må også øge kontrollen, udrydde de værste trusler.

Vi må nok også arbejde med os selv. Mindske vores sårbarheder. Cellernes kontaktpunkter. Forbedre vores eget DNA. Skabe os om til en mere modstandsdygtig form. Få os og naturen til at passe bedre sammen.

Der må jo ikke gå menneskeliv tabt som kunne være undgået ved rettidig omhu.

Gud være med os i dette projekt.

Gode kriser bør ikke spildes

Om kristendom, krise og transformation

Af Line Marschner, mag.art. i kunsthistorie og ph.d. i teologi

Jordklodens historie er lang og turbulent. På Møn og Stevns og på øen Fur i Limfjorden holder betagende kridtklinter og blødt foldede gule molerkrænter udsnit af dens kolossale udviklingshistorie frem for os. De 55 millioner år gamle geologiske lag vidner om naturkræfternes vedholdende fejen henover jordskorpen med ødelæggelser, omvæltninger, tilpasninger og nyskabelser til følge. Vævet ind i Jordens historie er også menneskets relativt kortere historie, hvor udvikling og tilpasning på samme måde er sket i samspil med naturkræfter og i co-evolution med sygdomme. Når covid-19-pandemien i denne tid fejrer hen over kloden, er der således reelt ikke noget nyt under solen. Den aktuelle krise er i omfang og alvor endda ikke at sammenligne med de kriser, Jorden før har set. Men den er ny for os, der lever nu, og dermed skaber den stærke rystelser ind i vores civilisation og individuelle liv.

”Eftersom den reelle fare ved coronapandemien er svær at vurdere, udløser den uforholdsmæssigt megen angst

Noget af det iøjnefaldende ved den aktuelle coronakrise er, hvor forskelligt vi har oplevet og oplever den. Nedlukningen af Danmark i forårsmånederne af 2020 og den stilhed, der fulgte, blev for mange mennesker en

kilde til glæde; en anledning til eftertanke og en kærkommen mulighed for fordybet opmærksomhed om det nære. Hos et stort antal mennesker udløste den lange karantæneperiode imidlertid også frustration. Den triggede ensomhedsfølelser og tungsind; bekymringer over økonomi og fremtidsmuligheder; ængstelse over uigennemskuelige forandringer af samfundet på længere sigt og megen frygt. Det følelsesmæssige spektrum har været – og er endnu – vidt udsædnt, og de fleste oplever at pendulere mere uroligt end ellers mellem yderpolerne i dette emotionelle felt. Eftersom den reelle fare ved corona-pandemien er svær at vurdere, udløser den uforholdsmæssigt megen angst, påpeger psykologer med speciale i kriser og stress.¹ Vi har så at sige svært ved at dosere frygten korrekt. Mens frygt kan fungere konstruktivt og bevæge os til handling, når vi stilles over for en direkte og aflæselig fare, kan den i løbsk form fungere præcis modsat: skabe ukonstruktive handle- og tankemønstre, dræne for overskud og livsenergi og afskære os fra den ro og kreative tænkning, der ville hjælpe os i situationen. Den gør os til mindre udgaver af os selv, end vi kan være.

”Never let a good crisis go to waste”, sagde Winston Churchill i verdenskrigens sidste år; en holdning, han for sit eget vedkommende omsatte i bestræbelserne på at grundlægge FN som foranstaltning mod fremtidige verdenskrise og -krige. Påmindelsen om ikke at lade en god krise gå til spilde klinger sært i en tid, hvor det meste af samfundets energi går på at yde krisen og den virus, der forårsager den, størst mulig modstand. Den gør os imidlertid opmærksomme på, at det er muligt at yde en krise

modstand på ét plan – i den aktuelle situation at agere omsorgsfuldt over for hinanden og respektere de retningslinjer, sundhedsmyndighederne udstikker – og på et andet plan at forholde sig åbent og spørgende til, hvad krisen har at give. Churchills påmindelse bærer nemlig den kollektive erfaring frem, at kriser kan gøre os stærkere. Kriser kan synliggøre det, der er væsentligst i tilværelsen, og derfor, trods uro, smerte og tab, bringe nødvendig fornyelse og styrke til samfund og enkeltindivider.

”Kriser kan synliggøre det, der er væsentligst i tilværelsen, og derfor, trods uro, smerte og tab, bringe nødvendig fornyelse og styrke til samfund og enkeltindivider.

I arbejdet med at bruge krisen konstruktivt, lade den gå igennem os og lyse op, både på individuelt og samfundsmæssigt plan, kan kristendommen udgøre en vigtig ressource. Den kan måske endda siges at tematisere krisens muligheder i en særlig grad. Den peger nemlig vedholdende på transformation som både mulighed og nødvendighed i et menneskeliv, i al fald hvis det skal blomstre og folde sig ud i stadigt dybere lag. Kristendommens transformative imperativ kommer til udtryk på mangfoldige måder, både i Bibelens beretninger om Jesu liv og lære, i kirkenes sakramenter og rituelle liv, som temaer i den kristne billedkunst og arkitektur og i den righoldige kristne kontemplative tradition, der har udviklet sig gennem årtusinder. Af væsentligt for denne sammenhæng kan der peges på en række af Jesu kraftfulde antinomiske udsagn, der synes at anvise veje til egentligt liv – et mere levende og oplyst liv, også på denne side af dødens grænse: ”Den, der søger at redde sit liv, skal miste det, men den, der mister det, skal vinde det.” Gådefulde udsagn som dette fra Lukasevangeliets 17,33 lader sig næppe uden videre forstå udtømmende, men peger på, at vejene til et liv levet med større dybde og indsigt i nogen grad må føre gennem sammenbrud,

opløsning og ”død” i bred forstand. I relation til kristendommens transformative fokus må vi også fremhæve selve indgangen til det kristne liv, nemlig dåbens sakramente, hvor fødslen til åndeligt liv indebærer en ”død”, jf. Paulus (Rom. 6,3). Kristendommen inkarnerer på mangfoldige måder den indsigt, at modstanden bærer muligheder for vækst med sig. Den skubber os til at se stadigt dybere i det givne – at se og realisere de transformative muligheder selv ved komplekse og tilsyneladende fastlåste situationer. Dåbens gave kan i så fald siges at være denne fordring præget ind i panden, brystet og livet. En gave vi kan bruge resten af livet på at prøve at pakke ud, forstå og omsætte i praksis.

”Kristendommen inkarnerer på mangfoldige måder den indsigt, at modstanden bærer muligheder for vækst med sig.

Vi kan altså betragte det sådan, at der fra kristendommens tætvevede stof af tekster, ritualer og tradition udgår en opmuntring til i en kontinuerlig proces at vove at lade vores forståelser af – og greb om – livet bryde op, knuses og reetableres på nye måder. Kunsten er imidlertid at kunne koble dens indsigtsfulde ord med virkeligheden, når krisen rent faktisk kradser. At kunne gøre indsigterne virksomme i den rodede, forvirrende og ofte sorgfulde virkelighed, en krise oftest udgør. De veje, Jesusordene anvise, clasher så underligt med vanlig livsførelse og det, vi er trænet i at gøre for at opretholde kontrol og styr på tingene. De fordrer en bevægelighed, der er svær i praksis. Men kristendommen udfolder sin overvældende styrke, når man læner sig baglæns ud i den og ikke kun forholder sig intellektuelt til den, men tillader den at virke i hverdagens erfaringsrum.

Hvordan kunne sådanne processer se ud, der lader os bruge den aktuelle krise godt? Vi kan som sagt yde pandemien modstand på ét plan og åbne os for den på et andet plan. Der ligger for mig at se en stor og vigtig opgave i efter bedste evne at prøve at trænge igennem den tætte og frygtdomi-

nerede emotionelle turbulens i atmosfæren og skabe plads til en dybere form for ro. Det optimerer vores chancer for ikke at agere blindt i den aktuelle situation og overse eller tilsidesætte andre presserende opgaver. Fra en dybere ro kan vi hente overskuddet til at fiske en portion nysgerrighed frem og rette blikket mod, hvad krisen kunne have at give os. Betragte hvad den lyser op – i os individuelt og i samfundet. Lade den lyse dét op af styrke og værdi, der er værd at bevare, men tilsvarende kaste lys over de uhenigtsmæssige indstillinger og handlemønstre, det tjener os bedst at slippe. Lyse frygten op i sin smitsomme og vildledende form, der skaber rod og uklarhed, både i samfundet og den enkeltes liv. Vejen kan være vanskelig at finde, og skridtene er langsomme. Til gengæld kvitterer den ved at give os stærkere ben at stå på, så vi ikke er de letteste ofre for livets modvinde. Den kvitterer med en højere grad af livsmestring, så vi ikke størkner i mindre skikkelser af os selv, end vi kan være. Hverken som individer eller som samfund.

”Jeg får øje på en folkekirke, der i mange henseender er stærk og opleves vedkommende og fuldt ud tilstrækkelig for mange mennesker.

Tænk tanken Eksistensen er sat i verden for at inspirere til overvejelser over, hvilken resource kristendommen udgør i relation til samfundsmæssige og personlige udfordringer i dag. Lyskeglen bør imidlertid også føres i den anden retning, så vi lader samtidens temaer og tendenser lyse kirkeinstitutionen og vores nutidige forvaltning af kristendommen op. Hvad får vi øje på, når vi betragter kirke og aktuel kristendomsforvaltning igennem coronakrisens lys?

Svarene er utvivlsomt så mangfoldige og spraglede som de personer, der ønsker at komme med et bud. Enhver må svare for sig. Selv får jeg øje på en kristendom, der har styrke til at finde vej ind i mange nutidige menneskehjerner både i og uden for kirkeinstitutionens rammer. Jeg får øje på

en folkekirke, der i mange henseender er stærk og opleves vedkommende og fuldt ud tilstrækkelig for mange mennesker. Jeg får imidlertid også øje på det forhold, at mange andre i dag overhovedet ikke kan mærke kristendommen og det, den har at give, og det trods åndelig søgen. Mange er end ikke i nærheden at overveje kristendommen som et felt, der kunne have noget at give i en krise. Alt for mange kan kun 'høre' kristendom som en bestemt lære, man skal tilegne sig og dét i en bestemt form, og ikke som et erfaringsfelt, man langsomt vokser i. Hvor mangler forvaltningen af kristendommen i dag bredde, styrke og tydelighed? Vi, der bærer kristendommens stafet frem i dagens

”Alt for mange kan kun 'høre' kristendom som en bestemt lære, man skal tilegne sig og dét i en bestemt form, og ikke som et erfaringsfelt, man langsomt vokser i.

Danmark – og her fører folkekirken indlysende an – har i min opfattelse en stor opgave med at binde niveauerne af 'teori' sammen med praksis. Styrke de processer, der hjælper os til at omsætte ord, lære og indsigter til faktisk erfaring, hvorigennem kristendommen ikke alene fremtræder som noget, vi kan næres af intellektuelt, men også som et felt, der rummer og kan anvise veje til livsmestring. Det fordrer bevægelighed af kirken og i min opfattelse mere lydhørhed og nysgerrighed over for, hvordan kristendom erfares og kommer os i møde ude i det levende hverdagsliv med forvirrende tåge, udfordringer og 'rod'. Det kræver en kirke, der mere synligt og overbevisende af og til tør slippe den lærde teologiske grund under fødderne og skabe plads til fælles spørgen, undren, usikkerhed og erfaringsudveksling. En sådan bevægelighed fra kirkens side vil imidlertid formentlig kvittere med en mere levende kirke i dag – en kirke så levende og lydhør, at færre lades i tvivl om dens rele-

vans. En kirke, hvor fornyelsen kontinuerligt vælder op indefra gennem kontakten med nutidigt, broget menneskeliv, og som ad den vej ikke risikerer at størkne i mindre udgaver af sig selv, end den kan være.

Noter

1. Bl.a. psykolog Keld Molin jf. 'Coronapandemien spreder ikke bare virus. Den skaber også frygt og usikkerhed' i Dagbladet Information, 13.03.2020.

Birkenhead Drill

Johan Peter Uldall Fynbo, professor i astrofysik

Skibet HMS Birkenhead sank ud for Sydafrikas kyster 26. februar 1852. Denne tragiske begivenhed menes at være oprindelsen til opfordringen "Kvinder og børn først!" som efterfølgende kaldes "the Birkenhead Drill". Ombord var udover søfolk 480 britiske soldater og 26 kvinder og børn. Da skibet var ved at synke, råbte kaptajnen efter sigende: "Kvinder og børn først!". Kun 193 blev reddet – herunder alle kvinder og børn. Heltemodet blev efterfølgende hyldet af Rudyard Kipling i digtet "Soldier an' Sailor Too"¹. I krisetider som dette skibsforslis viser det sig, hvilke værdier vi dybest set styrer efter.

„Skal vi virkelig se på livet som noget vi får givet som en portion havregrød, eller en tur i karussellen?"

Coronakrisen

I forbindelse med Corona-krisen har vi igen gjort os overvejelser om, hvordan vi skal håndtere en nødsituation: hvad skal vi gøre? Hvem eller hvad skal vi først og fremmest beskytte? Hvordan kommer vi rigtigt gennem krisen? Hele dette svære problem er temaet for denne artikel. Hvilket kompas bør vi styre efter?

Jeg vil i det følgende give nogle eksempler på, hvilke synspunkter, der har været fremført i den danske Corona-debat.

Skæringsdatoen var 11. marts, da både meget i landet (skoler, offentlig transport, o.s.v) og grænserne blev lukket. Hen imod slutningen af marts, kom diskussionen omkring økonomi til at fylde en del. I et debatindlæg fra 20. marts lød det karakteristisk fra en managementkonsulent²:

Jeg savner kritiske stemmer i debatten. Hvor er de redaktører, debattører og økonomer, der kulegraver regnestykket, som kan forsvare at lukke landet ned? Skal det koste flere hundrede milliarder kroner og en tragisk samfundsmæssig krise at redde det, der svarer til 50-100 gennemsnitsmenneskeliv?

Diskussionen kom på denne måde hurtigt til at handle om, hvor meget vi som samfund betaler per reddet menneskeliv. Videnskab.dk³ tog problemet op og spurgte i en artikel d. 4. april 2020 en moralfilosof og en samfundsøkonom: "Kan man sætte en økonomisk pris på et menneskeliv?". Moralfilosofen Morten Ebbe Juul Nielsen skrev blandt andet:

Vi fokuserer overdrevent meget på det negative ved døden. Det, der i virkeligheden er vigtigt, er, hvor mange gode leveår vi vinder. Da risikogruppen, som muligvis dør af corona, består af meget gamle mennesker og mennesker med underliggende sygdom, så virker det evidenter at satse mere på at redde mennesker, der potentielt set stadig har et langt liv med et godt helbred foran sig.

Sundhedsøkonomen professor Jakob Kjellberg var enig:

Vi bruger rigtig mange penge på at være gearet til at redde nogle, der typisk er ældre og i forvejen svækkede. De penge, vi mister, kommer til at mangle et andet sted i systemet, hvor de muligvis kunne have gjort mere gavn.

Senere kunne man i maj måned læse filosofen Klemens Kappel argumentere ”Ja, det er mere etisk at redde unge end gamle fra Corona” og videre:

Lighedsbetragtningen går på, at hvis man har levet 75 år, så har man levet det meste af et normalt livsspænd og fået den normale 'portion'. Det har man ikke som 40-årig, og ud fra dén betragtning er jeg enig i, at man skal prioritere den 40-årige frem for den 75-årige.

Jeg blev selv temmelig rystet over disse synspunkter, men jeg havde samtidig sværet ved at sætte ord på, hvad det var som jeg fandt rystende. Der er ingen tvivl om, at det er svære problemer, og pointen er ikke at fordømme den ene eller den anden, der har sagt noget. Det vigtige er, at diskutere, hvad vi rettelig bør gøre. Kan vi virkelig forsvare, at vi må stille de gamle og de svage bagerst i køen? Hvad afgør, hvad ”der i virkeligheden er vigtigt”? Er det virkeligt ”evident”, at vi skal ”satse på”, hvor mange gode leveår ”vi vinder”? Er det sandt, at penge brugt på at redde de gamle og svage kan siges af være ”mistet”, fordi de ”muligvis kunne have gjort mere gavn” andetsteds? Hvad er målet for ”mere gavn”? Skal vi virkelig se på livet som noget vi får givet som en portion havregrød, eller en tur i karussellen? Er livets værdi kun dets gode for mig? Kan vi virkelig tale om hinandens liv ud fra en lighedsbetragtning om nogen har og andre ikke har noget til gode? Det virker som om tankegangen forudsætter en bestemt materialistisk, utilitaristisk metafysik. Hvorfor er denne tankegang evident?

Værdi, værdighed og eksperternes abracadabra

For at komme videre med disse spørgsmål har jeg fundet flere eksempler på kloge folk,

der sætter ord på, hvad det er, der for mange af os virker problematisk i denne tankegang, der sætter lighedstegn mellem det gode og nytteværdi og sætter pris på menneskeliv.

”For økonomen er der ingen forskel på værdighed og værdi, og Wildes definition af kynikeren som ”den, der værdisætter alting, men værdsætter ingenting” udtrykker en sandhed, der ikke kan forstås i den dystre videnskab. Sir Roger Scruton

Jeg synes, den engelske filosof Sir Roger Scruton, der desværre døde her i januar 2020, sagde det meget præcist⁴ (i min oversættelse fra Engelsk):

Værdighed møder os på mange måder, og hvor og når vi møder den, så bringer den autoritet, fred og en følelse af fællesskab med sig. Men den kommer ikke gennem et politisk program. Den kommer heller ikke via økonomien. Ifølge Lionel Robbins velkendte definition er ”økonomi en videnskab der undersøger menneskets adfærd som et forhold mellem mål og begrænsede midler, der har alternative anvendelsesmuligheder.” Økonomi antager, at vi ikke alene kender vores mål, men at vi også er villige til at sætte pris på dem; og den udbreder sit herredømme over menneskers drømme og ønsker ved at værdisætte alt det som mennesker måtte ønske, behøve, beundre eller værdsætte og således reducere livets store spørgsmål til eksperternes abracadabra. For økonomen er der ingen forskel på værdighed og værdi, og Wildes definition af kynikeren som ”den, der værdisætter alting, men værdsætter ingenting” udtrykker en sandhed, der ikke kan forstås i den dystre videnskab. Ikke desto mindre er

de ting som vi virkelig værdsætter, så som liv, kærlighed og kundskab, præcis de ting som vi er uvillige til at værdisætte. Værdighed begynder, hvor beregning ender, da de ting, der betyder mest for os er de ting som vi ikke vil handle med.

Altså, vi må skelne mellem værdi og værdighed. Ole Hartling siger det samme i sin nye bog "Den 8. dødsynd"⁵: "Lige så rigtigt og godt det er at blive værdsat, lige så forkert og skidt er det at blive værdisat".

En anden vigtig pointe i det Sir Scruton skrev er: er det virkelig sandt, at vi kan reducere disse samfundsproblemer, til noget vi kan beregne – altså til "eksperternes abracadabra"? I mit eget felt astronomien fandt man tidligt ud af, at der faktisk er ret simple problemer som man ikke kan beregne fremtiden for, da de grundlæggende set er kaotiske. Et eksempel er tre objekter, der bevæger sig rundt om hinanden under indvirkning af deres indbyrdes tyngdekraft. På samme måde forekommer det mig meget vanskeligt at tro på, at vi faktisk kan beregne os frem til en "i virkeligheden rigtig" måde at handle på i krisesituationer som Corona-krisen. Der er så mange delelementer i problemet, f.eks. hvor svært det er at få adgang til værnemidler. Det havde ingen tilsyneladende tænkt over i iveren efter økonomisk optimering, og manglen på værnemidler var i lang tid et af de centrale problemer i krisen. Der var mange andre usikkerheder: de ukendte sygdomskonsekvenser af virussen, inkl. langtidseffekter, om der fandtes eller kunne udvikles en behandling, hvor lang tid, der tager at udvikle en vaccine, hvor længe en vaccine vil være virksom, hvad der sker i andre lande, o.s.v. Vi må lægge skinnerne samtidig med, at toget buldrer frem som det blev sagt⁶. Ydermere må vi tænke over, hvad det betyder for samfundssindet, hvis vi faktisk beslutter ikke ubetinget at tage vare på de gamle og svage? Leif Vestergaard Peder sen skrev klogt⁷:

Indsatsen handler mere om at sikre, at det velfærdssamfund og den samfundskontrakt, dette hviler på, kan overleve den krise, vi er kastet ud i. Vi betaler vores skat, vi stemmer til vores valg, og vi forventer, at vores samfund tager sig af os, vores kære og vores

naboer med flere. Vi forventer, at vi hver især og sammen gør, hvad vi kan, for at mindske krisen, og vi forventer, at samfundet sørger for de svageste, de sygeste og de døende.

Det er også samfundskontrakten, der er på spil. I en vis forstand var hele grundtanken bag velfærdssamfundet, at de gamle og de svage ikke skulle være henvist til almisser, men at samfundet, i form af staten eller kommunen, skulle holde hånden under de gamle og svage i form af rettigheder til ydelser frem for almisser. Noget grundlæggende vil ændre sig i hele samfundsmodellen, hvis det i stedet anses for samfundets vigtigste opgave, når det virkelig brænder på, først og fremmest at holde hånden under de stærke. Der er en spænding her, for vi kan komme til at glemme den enkeltes ansvar ud fra en betragtning om, at staten må tage sig af det.

”Noget grundlæggende vil ændre sig i hele samfundsmodellen, hvis det i stedet anses for samfundets vigtigste opgave, når det virkelig brænder på, først og fremmest at holde hånden under de stærke.

Tao

Men hvordan kan vi retfærdiggøre vores handlinger, hvis ikke gennem økonomernes rationelle og kvantitative overvejelser? Mere konkret: hvilke argumenter accepterer vi som gyldige for en statsminister, der lukker landet? Jeg tror den udbredte støtte til den førte politik i Danmark skyldes, at mange faktisk opfattede, at hensigten med de politiske beslutninger i høj grad var motiveret af "Birkenhead Drill": at skærme de svage ved ikke at overbelaste sundhedssystemet. Men hvorfor er det så rigtigt at motivere handlinger på det grundlag? C.S. Lewis behandlede problemet i bogen "The Abolition of Man" ("Menneskets afskaffelse" på dansk)

fra 1944⁸. Han peger på en række moralprincipper som er fælles på tværs af mange religioner, f.eks. den gyldne regel, at vi skal tage os af de gamle, at vi skal tage vare på jorden og tænke på vores efterkommere, o.s.v. under ét af C.S. Lewis i bogen kaldet "Tao" – vejen. C.S. Lewis mener, at disse morallove, denne Tao, vanskeligt kan begrundes i noget andet. Han gør op med folk, der ønsker at afskaffe, hvad der opfattes som sentimentale værdidomme til fordel for mere rationelle begrundelser, idet det i sidste ende vil føre til opgivelsen af, hvad der er menneskeligt. Det er en bog, der er svær at gengive kort, da bogen i en vis forstand er ét langt argument, der bygges op over 100 sider. En slags konklusion lyder (i min oversættelse):

Hvis den fuldstændigt planlagte og gennemregulerede verden (i hvilken Tao alene ville være et produkt af planlægning) blev virkeliggjort, så ville Naturen ikke længere besvære sig med denne genstridige art [altså mennesket – min kommentar], der rejste sig i oprør mod hende for så mange millioner år siden, og så vil vi ikke længere være besværet af dens sniksnak om sandhed og nåde og skønhed og lykke. Ferum victorem cepit⁹: og hvis eugenikken er tilstrækkelig effektiv, så kommer der ikke noget nyt oprør, men alle vil være bøjet under samfundsplanlæggerne og de under Naturen, indtil Månen falder ned eller Solen brænder op.

Tankegangen er lidt anderledes hos Løgstrup: At vi kan kende noget som godt eller ondt, skyldes ifølge Løgstrup det han kalder Universets stemthed. Verden er ifølge Løgstrup ikke bare god, den er også ond. Men i den skabte verden har det gode ontologisk forrang for det onde. Det som C.S. Lewis kalder Tao er det som Løgstrup forstår som det godes ontologiske forrang, mens det som C.S. Lewis forstår som Naturens ligegyldighed er det som Løgstrup ser som Universets tilintetgørende kræfter.

Kristen kriseetik

Et interessant eksempel på kristen kriseetik finder vi i den islandske *Totten om Svade og Arnor Kællingenæse*¹⁰, hvor man kan læse

om en hungersnød, der ramte landet omkring år 1000.

På den samme tid, som der her blev fortalt om, blev det afgjort på et herredsmøde, at man på grund af uåret og den alvorlige hungersnød, som herskede, skulle lade de fattige og gamle, de lamme eller på anden måde vanføre i stikken uden at give dem nogen hjælp eller huse dem.

”Jeg tror den udbredte støtte til den førte politik i Danmark skyldes, at mange faktisk opfattede, at hensigten med de politiske beslutninger i høj grad var motiveret af ”Birkenhead Drill”: at skærme de svage ved ikke at overbelaste sundhedssystemet.

En af høvdingene, Arnor Kællingenæse, bebrejdes dette af sin mor Turid, en datter af Ræv fra Barde, og beslutter derefter at forsøge at redde de gamle og svage, bl.a. ved at beordre, at folk må spise heste, og at man må spise hundenes mad. Herefter kan man i totten læse Torvard Spage Bødvarssøns svar:

Det er tydeligt, Arnor, at den Gud, som du påkaldte nu i din tale, har indblæst Helligånden i dit bryst, for at du kunne indlede en så velsignet medmenneskelighed, som du har forkyndt for folkene i din tale. Og jeg tror, at hvis kong Olav havde hørt dig sige disse ord, havde han takket Gud for dig og for så skøn en tale, og jeg tror, at når han får disse ting at høre, vil han blive overmåde begejstret. Men det er bestemt en vældig ulykke for os, at vi hverken vil få ham at se eller høre hans ord, for jeg frygter, at ingen af delene vil ske.

Torvad Spage Bødvarssøn frygtede, at den udviste menneskelighed nok var sand, men sikkert ville føre til alles undergang. Imidlertid skete der et mirakel og uåret endte. Uanset hvad man måtte mene om mirakler, så er det tydeligt, at folk på Island, da Totten blev skrevet, har opfattet, at kristendom fordrer en bestemt holdning og handling overfor de gamle og svage. Det er den pointe jeg finder vigtig her. "Birkenhead Drill" og Turid i Totten kan meget vel være inspireret af en hel anden tankegang end den økonomiske, nemlig en tankegang fra Bibelen, f.eks. illustreret ved disse fra Johannesevangeliet¹¹:

Jesus sagde: "Jeg er den gode hyrde. Den gode hyrde sætter sit liv til for fårene. Den, der er daglejer og ikke er hyrde og ikke selv ejer fårene, ser ulven komme og lader fårene i stikken og flygter, og ulven går på rov iblandt dem og jager dem fra hinanden; for han er daglejer og er ligeglad med fårene. Jeg er den gode hyrde. Jeg kender mine får, og mine får kender mig, ligesom Faderen kender mig, og jeg kender Faderen; og jeg sætter mit liv til for fårene.

Eller disse ord fra Matthæusevangeliet¹²:

Da skal kongen sige til dem ved sin højre side: Kom, I som er min faders velsignede, og tag det rige i arv, som er bestemt for jer, siden verden blev grundlagt. For jeg var sulten, og I gav mig noget at spise, jeg var tørstig, og I gav mig noget at drikke, jeg var fremmed, og I tog imod mig, jeg var nøgen, og I gav mig tøj, jeg var syg, og I tog jer af mig, jeg var i fængsel, og I besøgte mig.

„Økonomi er vigtig, men først og fremmest i sin egentlige betydning: hvordan holder vi hus? Den monetære verden er samfundets tjener i husholdningen – ikke omvendt.

Evangelium vitae

Pave Johannes Paul 2. behandlede også disse spørgsmål i værket "Evangelium Vitae"¹³ (på dansk: Livets evangelium) fra 1995. Han så klart den trussel, der rejses mod menneskelighed fra den nyttetænkning han så præge det 20. århundredes store ideologier som vi bredt kan kategorisere som fascisme, kommunisme og kapitalisme. Johannes Paul 2. skriver specielt med betydning for denne diskussion:

Selv om nutidens talrige alvorlige sociale problemer i et vist omfang kan forklare den herskende usikkerhed og forvirring i moralske spørgsmål, som undertiden svækker den enkeltes sans for personligt ansvar, ændrer det ikke ved, at vi er oppe mod noget langt større, nærmere bestemt en veritabel syndens struktur, som kendetegnes af en overvejende anti-solidarisk kultur, der i mange tilfælde manifesterer sig som en "dødens kultur." Denne kultur støttes aktivt af stærke kulturelle, økonomiske og politiske kræfter, som bekender sig til en slags utilitaristisk samfundsfilosofi. Set fra dette synspunkt kan man i en vis forstand tale om de magtfuldes krig mod de svage: et liv, som i særlig grad ville stille krav til omgivelserne om accept, kærlighed og omsorg, anses for værdiløst eller betragtes som en utålelig byrde og bliver derfor fravalgt på den ene eller den anden måde. Et menneske, som på grund af sygdom, handicap eller ved sin blotte tilstedeværelse truer de mere begunstigedes velvære eller livsstil, bliver i stigende grad opfattet som en fjende, man må forsvare sig imod eller skaffe sig af med. På denne måde opstår en form for sammensværgelse mod livet – ikke kun på det individuelle plan, i den enkeltes forhold til familien eller det sociale netværk, men helt op på verdensplan, hvor den skader og fordrejer de indbyrdes relationer mellem folk og nationer.

Altså: vi har brug for at lytte til "Birkenhead Drill", vi må forsøge at efterligne Jesus og være de gode hyrder. Det er det, der kræves af os af Livet, af Gud, af Fællesskabet, af Tao.

Økonomi er vigtig, men først og fremmest i sin egentlige betydning: hvordan holder vi hus? Den monetære verden er samfundets tjener i husholdningen – ikke omvendt.

”Et liv, som i særlig grad ville stille krav til omgivelserne om accept, kærlighed og omsorg, anses for værdiløst eller betragtes som en utålelig byrde og bliver derfor fravalgt på den ene eller den anden måde.

Pave Johannes Paul 2.

Døden

I marts sagde statsministeren¹⁴: ”Hvert mistet liv er en tragedie”. Denne formulering skabte også betragtelig debat i dagspressen. Flere stemmer i debatten fra meget forskellige kanter fremførte det argument, at døden ikke nødvendigvis er tragisk (f.eks. Henrik Højlund¹⁵ i Jyllandsposten og Lone Frank¹⁶ i Weekendavisen). Kirkefaderen Augustin gav udtryk for et synspunkt, der minder meget om det vi kunne læse hos Henrik Højlund og Lone Frank. I ”Om Guds Stad”¹⁷ skrev han om de mange kristne, der blev dræbt, da Visigoterne hærgede Rom i 410:

Nu er ganske mange, også kristne, blevet dræbt, og mange er omkommet på tragisk mangfoldige måder. Men hvis dette er vanskeligt at bære, så er det i al fald fælles for alle, som fødes ind i dette liv. For så meget ved jeg, at ingen er død, som ikke engang har skullet dø. Livets afslutning gør det lange og det korte liv ens på dette punkt. Der er nemlig ikke noget, der er bedre, og andet der er ringere, eller noget, der er større, og andet, der er mindre, når ingen af delene længere findes. Og hvad forskel er der på, med hvilken slags død livet afsluttes, eftersom den, hvis liv sluttes, ikke tvinges til at dø en gang

til. Men når enhver dødelig i vort livs daglige tilskikkelser i en vis forstand trues med at skulle dø på utallige forskellige måder, så længe det er usikkert, hvilken døds måde der vil komme, må vi spørge, om det ikke er bedre at lide døden på én måde end at leve i frygt for dem alle. Jeg ved nok, hvor ofte man vælger at leve længe under frygt for så mange døds muligheder, fremfor at dø én gang og derpå være fri for at frygte døden. Men ét er, hvad det kødelige menneske i sin frygtsomme svaghed undflyer, noget andet, hvad menneskets fornuft¹⁸ overbeviser om, når den er omhyggeligt oplyst.

Augustin mente videre, at vi hellere skulle bekymre os om efterlivet end døden i sig selv. Det kan være en trøst at tænke på det håb, vi må have om, at døden ikke er den yderste horisont, at ”dette forgængelige skal iklædes uforgængelighed, og dette dødelige skal iklædes udødelighed” og at ”Gud skal blive alt i alle.”

Tak

Mange tak for gode kommentarer, forslag og hjælp med at finde oversættelser fra Birgitte Stoklund Larsen, Maria Hammershøj og Kuno Arnkilde.

Noter

- 1 http://www.kiplingsociety.co.uk/poems_soldiersailor.htm
- 2 Berlingske Tidende, 20. marts 2020.
- 3 <https://videnskab.dk/kultur-samfund/kan-man-saette-en-oekonomisk-pris-paa-et-menneskeliv>
- 4 Sir Roger Scruton, "How to be a conservative", Bloomsbury, 2014
- 5 Ole Hartling, "Den 8. dødssynd", forlaget Eksistensen, 2020
- 6 <https://www.berlingske.dk/analyse-og-perspektiv/mette-frederiksens-eksprestog-buldrer-frem-uden-en-sikker>
- 7 Sundhedspolitisk Tidsskrift 26. marts 2020
- 8 C.S. Lewis, "The Abolition of Man", HarperOne, 1944
- 9 Citatet kommer fra Horats: "Graecia capta ferum victorem cepit" – "Det besejrede Grækenland besejrede hendes brutale besejrer."
- 10 Islændingesagaerne, bind 5, s. 411, (Red. Annette Lassen), Saga forlag, 2014
- 11 Johannesevangeliet 10,11-16
- 12 Matthæusevangeliet 25, 34-36
- 13 Johannes Paul 2., "Livets evangelium", (Oversat af Ruth Plum), Ansgarstiftelsens Forlag, 1998
- 14 <https://dansketalen.dk/tale/mette-frederiksens-tale-ved-pressemøde-om-mulig-genaabning-af-danmark-2020/>
- 15 Jyllandsposten, 21. april 2020
- 16 Weekendavisen, 15. maj 2020
- 17 Augustin, "Om Guds stad", bog 1, kap. 11, Gads forlag, 1984
- 18 For Augustin kan den menneskelige fornuft dømme om sanseindtryk, men ikke om de fornuftsandheder, der eksisterer uafhængigt af det enkelte menneske, fx matematiske love og etiske normer. Disse sandheder udspringer fra Gud, Universets højeste væsen, og erkendes ved illumination eller forestillinger, indpræget i sjælen (*notiones impressae*). (<https://denstoredanske.lex.dk/illuminationslære>)

Ansvar og skyld i corona-ledelse

Af Camilla Sløk, lektor på CBS, ph.d. og cand.theol.

”Det hele startede, da Ole slog igen”. Sådan lyder en gammel børnevittighed fra 1950’erne, som min far ofte fortalte mig. Som barn forstod jeg ikke helt det sjove, men med årene kom jeg til at se børnelærdommen i vittigheden. Lærdommen er, at fortælleren prøver at skyde skylden på Ole for at have slået igen. Men fortælleren glemmer at sige, at han selv slog først.

”Nogle af dem mente endda, at skyld var et religiøst ord. Og derfor skulle man ikke som leder beskæftige sig med det.

Ansvar og skyld vælter rundt i vores samfund, og har altid gjort det. Siden den første historie om Kain og Abel i Gammel Testamente, hvor Kain dræber sin bror, Abel, i misundelse, men ikke vil stå ved det, har vi haft historier og skandaler om ansvar og skyld. I vores samtid har der været konflikt om ansvar og skyld i forhold til Corona; i forhold til SKATs udbytteskatskandale; SKATs IT-skandale; Danske Banks hvidvask; om Sundhedsplatformen, eller om finanskrisen. Hvad skete der, og hvorfor skete det? Hvem havde ansvaret? Selv Henning Kruse, som var formand for Finansiell Stabilitet siger, at det undrer ham, at der ikke er blevet placeret et endeligt ansvar. Tingene går bare videre.

I min forskning i ansvar og skyld i ledelse de seneste otte år, er jeg kommet igennem mange forskellige nuancer og perspektiver på ansvar og skyld. Min første undersøgelse 2012 viste, at ledere opfatter ansvar som positivt, men skyld som negativt. Jeg havde selv forventet, at de ville opfatte ansvar og skyld som sammenhængende. Men faktisk mente de adspurgte ledere, at ”skyld” slet ikke er et ord, man kan anvende i forhold til ledelse. ”Ansvar” er alene ordet, når det kommer til det, vi kan forvente af ledere. Nogle af dem mente endda, at skyld var et religiøst ord. Og derfor skulle man ikke som leder beskæftige sig med det.

Imidlertid er skyld ikke alene et religiøst ord, men også et juridisk ord. En del af vores begreber inden for juraen går tilbage til den historiske, tætte sammenfletning af kristne værdier og juridiske værdier fra kristendommens indførelse ca. år 965, og så frem til reformationen. I dette forhold skal man ikke glemme den magtpolitiske betydning af, hvordan religion og lov glider sammen i forhold til magt. Centralt er det, hvad magthaverne bruger deres magt til. Bruger magten sine muligheder ordentlig? Foregår det retfærdig? Og hvem skal straffes for hvad? Hvordan gør magten forsoning og tilgivelse mulig?

Et historisk tilbageblik på ansvar og skyld

Vi kan lære om vores egen tid ved at se tilbage på dansk histories forhold til magt, ansvar og skyld. Ansvar og skyld er nemlig kulturelle fænomener, og de ændrer sig over tid. Hvis vi ser tilbage på det danske middelaldersamfund, får vi bl.a. øje på fejden. For-

skeren Jeppe Netterstrøm har vist, hvordan fejden i 1400-tallet foregik i de tre øverste samfundsklasser: kongehus, adel og kirken. En fejde var en konflikt omkring ansvar og skyld i en given sag. Det kunne være ved drab eller tyveri. Hvis der ikke var enighed om, hvem eller hvorfor et drab havde fundet sted, eller om et tyveri havde fundet sted, og af hvem, så kunne der opstå en fejde imellem to parter. Det var kun kongehus, adel og kirke som havde ret til at have en konflikt. Bønderne havde ikke ret til konflikt, fordi de var, ja, retsløse. Det betød selv sagt ikke, at der ikke var konflikter. Men hvis den skulle løses ved andet end slagsmål, skulle en af de juridiske parter: konge, kirke eller adel træde ind i en konflikt mellem bønder.

Når en eller flere af disse tre parter fejdede mod hinanden, foregik det primært ved at begå indgreb i modpartens fæstebønder og deres produktion af fødevarer til sig selv og deres godsejer. Bonden var i et værnsforhold med sin godsejer, og det var selv sagt gensidigt: Godsejeren skulle beskytte fæstebønderne, og omvendt skulle fæstebønderne hjælpe godsejerne økonomisk, dvs. ved deres produktion på gårde. Man kan sige, at godsejerne, i hvert fald principielt havde ansvaret, når der var fejder mellem bønder, og de havde også skylden, når en modpart (en anden godsejer) havde forårsaget overgreb på bondens jord og levevilkår. Disse udplyndringsformer var hårde måder, hvorpå man kunne fejde, altså føre konflikt.

„Skyld” blev primært til et juridisk og statsligt begreb, og ophørte med at være et kirkeligt anliggende.

Forsoning var dengang organiseret på tinget gennem den såkaldte or-fejde (= ophør af fejde). Når de fejdende parter skulle forsones, blev der fundet lokale garantier, altså mænd fra lokalmiljøet, der skulle hindre konflikten i at fortsætte. Hver part havde altså sine hjælpere (garanterne), som skulle hindre parten i at fortsætte. Overskred man reglerne for fredsperioden, blev man gjort fredløs. Man havde slet og ret mistet sin ære, hvis man brød or-fejdens fredsafteale, og var

ikke længere en mand. Nu var enhver, der tog livet af ham en skyld-løs eller skamfri. Det gjorde ikke noget at dræbe en æreløs. I denne periode var kirke og statsmagt ikke tydeligt adskilt. Først med reformationen i 1536 adskiltes bodsdisciplinære synder og strafferetlige synder. Dette peger på en begyndende sekularisering, hvilket bestemt ikke var intentionen, men virkningen i det lange løb. ”Skyld” blev primært til et juridisk og statsligt begreb, og ophørte med at være et kirkeligt anliggende. Det blev statens opgave at sørge for at genoprette orden.

Retssystemet ændredes fra reformationen

Her begynder også forventningerne til retssystemet at træde tydeligere frem. De følgende skandaler peger da også netop på, at når man ikke som minister for netop retssystemet, altså, justitsministeriet, passer sine ting ordentligt, så faldt der brænde ned. Ledere skulle opføre sig ordentligt. Spoler vi frem i tiden til Alberti-sagen fra 1910, ser vi en skyld og et ansvar i ledelse udspillet sig på en temmelig opsigtsvækkende måde. Peter Adler Alberti (1851-1932) var justitsminister i perioden fra 1901-1908, og han begik underslæb for ca. 800-900 millioner kr. (i 2010-kroner) ved at dokumentforfalske og stjæle penge fra Den Sjællandske Bondestands Sparekasse til egne, fejlslagne økonomiske projekter i noget så *bling-bling* som guldmineaktier.

At han var lidt for kreativ med finanserne, kom alene frem, fordi dagbladet Politikens redaktør, Ove Rode, var bannerførende i at blive ved med at undersøge rygterne omkring Albertis økonomiske adfærd i det københavnske bank- og erhvervsmiljø. Under presset stod Alberti til sidst selv frem, og meldte sig d. 8. september 1908 selv til Københavns Domhus. I 1910 blev han efter en rigsretssag idømt otte års fængsel. Alberti tog skylden for sit eget bedrageri, men hev andre med i faldet. Primært I.C. Christensen, der var Albertis partifælle, der var tidligere kultusminister, og statsminister fra 1905-1908, blev revet med i faldet. Christensen måtte gå af, fordi han havde troet på Albertis mange søforklaringer, der viste sig at være løgn og latin. Christensen havde ovenikøbet i sin tiltro til Alberti fået kong Frederik d. 8. til at give Alberti forskellige æresordner, herunder Ridder af Dannebrog. Disse ordner

røg, da Alberti røg i fængslet. Ansvar og skyld som en del af offentlig retfærdighed og orden var således til at forstå. Kommer vi nærmere på vores egen tid, bliver ansvar og skyld i ledelsesopgaver mildest talt mere uklart.

Tamil-sagen

Går vi til 1987, og altså tættere på vores egen nutid, får vi øje på Tamil-sagen og en anden justitsminister. Her fik vi også en rigsretssag. Tamilsagen begynder i 1987 og slutter i 1993 med at Poul Schlüters regering går af. Årsagen var at justitsminister, Erik Ninn-Hansen, ifølge dommen havde givet mundtligt ordre til, at man indstillede behandlingen af sager om tamilske flygtninges familiesammenføring, på trods af tamilernes retskrav herom. Det kunne principielt have været i overensstemmelse med gældende lovgivning, hvis i givet fald forholdene i Sri Lanka havde været i bedring. Imidlertid afgjorde dommen, er det ikke var tilfældet. Samt at embedsmændene burde have reageret. Poul Schlüters berømte udtalelse: "Der er ikke fejlet noget ind under gulvtæppet" viste sig at være forkert. Og Schlüter gik da også af. Han tog ansvaret for sin regering, og dermed skylden for det, der var sket under hans regering. Også selv om han ikke selv havde handlet forkert.

„Når vi kommer til 2010'erne, ser vi en række skandaler rulle, men i modsætning til Alberti-sagen, ved vi ikke længere, hvem der har ansvar for eller er skyld i hvad.

Sammenhængen mellem ansvar, magt og ledelse har i disse skandaler været tydelig i den forstand, at man har stillingsbeskrivelser og systemer, der tydeligt kan placere ansvar og skyld hos dem, der ikke har levet op til kravene.

Når vi kommer til 2010'erne, ser vi en række skandaler rulle, men i modsætning

til Alberti-sagen, ved vi ikke længere, hvem der har ansvar for eller er skyld i hvad. Et sådant eksempel er Skattekommissionssagen, som også er kendt som Kinnock-skandalen. Skattesagskommissionen fra 2011-2014 blev nedsat af Morten Bødskov for at finde ud af, hvem der havde kigget ulovligt ind i Helle Thorning-Schmidts mands, Stephen Kinnocks, skattepapirer. November 2011 afslørede Politiken, at Skatteministeriets departementschef, Peter Loft, havde holdt mindst fem møder med SKAT København om skattesagen. Dette var forkert at gøre, da en konkret skattesag som denne lå helt utvetydigt under SKAT Københavns resort, og således ikke noget, Skatteministeriets departementschef skulle gå ind i som enkelt-sag. Peter Loft blev efterfølgende hjemsendt som departementschef d. 21. marts 2012 med tre års løn. Loft blev af kommissionen vurderet at have kigget lidt for tæt ind til Kinnocks og Thorning-Schmidts private skattepapirer.

„Ingen har overblikket i nutidens store organisationer. Heller ikke lederne. Men hvad er så ansvar i ledelse?

Embedsmandssystemet og ansvaret

Peter Loft har i 2016 sin bog "Hvem har ansvaret? Revner og sprækker i det danske embedsmandssystem", skrevet sammen med Jørgen Rosted, angivet følgende årsager som kilder til den generelle ballade omkring SKAT: 1) den ændrede organisering af SKAT, herunder 2) de manglende hensyn til administrative forhold i skatteområdet under beslutninger om forandringer i organiseringen, 3) det efterhånden komplicerede forhold mellem departement og styrelses ansvar, 4), hvilket påvirker departementschefernes arbejdsvilkår. Man får umiddelbart lyst til at opsummere dette i følgende: Ingen har overblikket i nutidens store organisationer. Heller ikke lederne. Men hvad er så ansvar i ledelse? Og hvad betyder så "ledelse"? Er der i virkelighed ikke nogen, der har magt til at lede? Eller er kompleksiteten i moderne

organisationer blevet en dårlig undskyldning for lidt af hvert?

I hvert fald er der sket et skred i, hvordan man skal forstå forholdet mellem ansvar og skyld, når det kommer til magt og ledelse. DR viste i 2017 i deres udsendelsesrække: "De Gyldne Håndtryk", hvordan topledere i kommuner både kan være aktører i skandaler, og samtidigt gå væk fra arbejdspladsen med kæmpe bonusser, som er indlagt i deres kontrakter. En direktør i en offentlig forvaltning på Fyn lukkede en række børnesager, hvilket han ikke havde fået politisk besked om. Rådmanden reagerede da også med at indstille ham til afskedigelse, men man bemærker 1) at han ikke blev gjort ansvarlig for sine handlinger, og 2) at han fik bonus på flere millioner kroner med sig, da han blev afskediget. Man står måbende som borger.

”Man står måbende som borger.

Endnu mere forvirrede er vi alle sammen over, hvad ansvar er i forhold til SKATs håndtering af udbytteskat. Det har ikke haft nogle konsekvenser, som offentligheden har set noget til. Rigsrevisionen pegede i 2016 i sin rapport "Beretning til Statsrevisorerne om SKATs forvaltning af og Skatteministeriets tilsyn med refusion af udbytteskat" på, at til trods for, at der var sket en markant stigning i refusionen af udbytteskat i de første godt syv måneder af 2015 på ca. 1.300 %, var der ingen, der havde reageret. Hvorfor? Hvordan kan der være ledere, der har ansvar for en organisation, herunder politikere og departementschefer, som ikke har ansvar? Man længes pludseligt efter tiden med Alberti, hvor det var noget mere klart, hvad der skulle ske, hvis man ikke opfyldte sine forpligtelser.

Nutidens ledere og følelsen af ikke-skyld

I mine undersøgelser af lederes opfattelse af ansvar og skyld, er det ifølge ledernes egne beretninger, tre måder, hvorpå ansvar og skyld kan vise sig i ledelse: 1) En leder kan være skyldig, fordi man ikke tager det rette ansvar i tide. 2) En leder kan være skyldig pga. ledelsesbeslutninger, andre ikke er eni-

ge i. 3) En leder kan blive gjort til syndebuk for beslutninger, man ikke selv har taget. Der var ingen af beretningerne der handlede om, at de faktisk anså sig selv som skyldige i noget de reelt havde gjort forkert. Måske fordi skyld i ledelse faktisk er blevet for u håndterbart og for kompleks. Men hvad skal man så bruge af ord i forhold til organisatorisk skyld og ansvar?

Måske er "fejl" det nye sort for begivenheder, hvor ting går galt. Ud med skyld, og ind med fejl som læringspotentiale. "Fejl" var da også det ord, tidligere erhvervsminister, Brian Mikkelsen, anvendte om Danske Banks hvidvasksag i Estland her i år. Hvidvasken var "en fejl". Det var ikke nogens skyld. Hvis det er nogens fejl, er det måske håndterbart. Fordi "fejl" betyder, at der ikke er nogen, der har gjort det med vilje. Det skete bare. Det samme argument har indirekte været fremført i udbytteskat-skandalen. Her fik vi også at vide, at der var en fejl i IT-systemet. Det var ikke med vilje. Men vi fandt aldrig ud af, hvem der var ansvarlig for fejlen. Eller hvem, der kunne have stoppet fejlen noget før.

”Måske er "fejl" det nye sort for begivenheder, hvor ting går galt. Ud med skyld, og ind med fejl som læringspotentiale.

Magthaverne i vores tids samfund er formelt set stadigvæk lederne. Det er dét, de får løn for. At have overblikket og tage ansvaret. Imidlertid må jeg igennem mange års samtaler, interviews og forskning i og omkring ledere konstatere, at et flertal af magthavere faktisk slet ikke oplever at de har magt som de har agt. Tværtimod er ledere afhængige af autonome fagprofessionelle; konfliktende kampe og modsatrettede forventninger fra direktioner, bestyrelser, politikere, medarbejdere, borgere, kunder, fagforeninger, presse, you name it. Det er jo umiddelbart et mysterium. Hvordan kan dem, der har magten, være i tvivl om, at de har magten? Og hvis ikke ledere har magten; hvem har så magten til at skabe forsoning og orden, når denne er brudt? Eller sagt på en anden måde: Tror

vi stadig på retfærdighed? Eller er det også blevet til et "religiøst ord"?

Vores tids mere komplekse opfattelse af ansvar og skyld i magt og ledelse, fører til en række spørgsmål, som kan diskuteres på uddannelser i ledelse, som på CBS. Men det er også spørgsmål, der skal diskuteres af samfundets borgere og medarbejdere. Os på gulvet. Vi vælger nemlig selv vores ledere. Hvad end det er politisk eller i organisationer. Folk bliver ansat af nogen. Så hvem vælger vi?

” Hvis det er rigtigt, betyder det, at lederne er i deres egen virkelighedsboble, og medarbejderne i en anden virkelighedsboble.

Eftersom vi lever i et demokrati, hvor vi selv vælger vores ledere, må vi derfor som samfund tale meget mere om, hvad vi egentligt lægger i ansvar, skyld, forsoning og tilgivelse. Hvis man får tildelt magt igennem sin position, hvad forventer vi så, at folk gør? Og vil vi som medarbejdere være med til at følge nogen leder overhovedet? Eller er dansk kultur ledelsesresistent, som det ofte er blevet sagt? Hvis det er rigtigt, betyder det, at lederne er i deres egen virkelighedsboble, og medarbejderne i en anden virkelighedsboble. Så er det måske derfor, der sker katastrofer, fordi der ikke er nogen kontakt imellem de to felter.

Med demokratiseringen af samfundet, er det blevet legitimt for ledere at sige, ansvar er "alles" i en organisationen. Ledere kan ikke alene skabe en organisation. "Ledelse" er ikke det samme som en "leder". "Ledelse" pågår hele tiden i de kommunikationssystemer, der er i en organisation, hvis man med ledelse mener vilje og beslutninger. Men kommunikationssystemerne går ikke altid samme vej.

Hvis vi accepterer, at lederen ikke kan lede alene: Kan vi så samtidigt forvente, at ledere vil tage al skylden? Spørgsmålene er stadig flere end svarene. Ledelse og organisation er kulturelle fænomener, og derfor

er det os, som medlemmer af de organisationer og det samfund, vi er en del af, der skal diskutere, hvad vi i disse år mener med ansvar: og skyld. Spørgsmålet om ansvar og skyld kan ikke kun overlades til ledere. De vil naturligvis ikke tage skylden for alt, hvad der går galt, hvis de kan bliver fri. Så hvis vi som samfund mener, at det skal have konsekvens at svigte i sit ansvar; Hvad skal konsekvensen så være? Og hvordan er forsoning og tilgivelse mulig?

Tilgivelse og forsoning i organisationer

Spørgsmål om ansvar og skyld leder i en teologisk kontekst naturligt til spørgsmålet om tilgivelse. Dette spørgsmål er imidlertid tæt på ikke-diskuteret i organisations-, og ledelseslitteratur. I #metoo har der været fokus på ofre og krænkere, men samfundsmæssigt har vi ikke noget begreb for forsoning imellem de direkte og indirekte involverede parter. I alle konflikter er der også vidner (kaldet "bystanders" i forskningen), som også bliver berørt af den gerning, der har fundet sted. Hvordan en konflikt skal sones, ved vi forskningsmæssigt ikke meget om. Og der er kun mulighed for forsoning, hvis krænkeren faktisk vil bede om tilgivelse. Ikke hvis han undskylder sig med, at han var del af en machokultur. Kultur kan ikke undskylde. Det kan kun mennesker.

” Kultur kan ikke undskylde. Det kan kun mennesker.

I den sydafrikanske sandhedskommission fra 1995-2001 gik Nelson Mandela det, som han kaldte en tredje vej. I stedet for som i Nürnberg-processerne at dømme ud fra en gammeltestamentlig tænkning: Øje for øje, tand for tand, eller som i Chile at udstede en *blanket amnesty*, hvilket indebærer "forgive and forget". Det indebærer også, forbrydelser ikke bliver stillet for domstolen. Dermed bliver ofrene for forbrydelserne heller ikke imødekommet; hverken i form af erstatning eller følelsesmæssigt.

Mandela valgte vejen imellem de to: I sandhedskommissionen skulle gerningsmændene fortælle om deres gerninger, og

gerningsmændene skulle omvendt høre ofrenes lidelser.

Ikke alle i Sydafrika har været begejstrede for denne model, da nogle har følt et underliggende pres for at tilgive. Men hvad hvis man ikke kan tilgive i ens hjerte? Hvad hvis ens datter har været holdt som sex-fange af en forbryder i årevis, og har født hans børn i fangeskab? Hvad hvis ens søn er blevet tortureret og myrdet og man så forventes at tilgive ham? Tilgivelse er ikke noget, man som gerningsmand kan gøre krav på.

”Vi håndterer det i stedet ved delvist at skamme ofrene og sige, at de ikke må trække offerkortet.

Danmark og tilgivelse

Når mange konflikter omkring ansvar og skyld i Danmark fiser ud, også i forhold til det offentlige og private, så tror jeg det er fordi, vi i denne tid ikke har et afklaret forhold til, hvordan forsoning skal konstitueres. Vi håndterer det i stedet ved delvist at skamme ofrene og sige, at de ikke må trække offerkortet. Og delvist håndteres det ved at man naivt, efter min mening, tænker, at gerningsmændene ”godt selv ved, at den er gal”. Min forskning viser, at der er ikke mange af dem, som vi opfatter som nogen, der har ansvar og som svigter deres ansvar, som føler skyld eller tænker den er gal. De tænker: Går den, så går den.

Den attitude har vores samfund p.t. ingen håndteringsstrategi for.

Kilder

Camilla Sløk: Blod, sved og tårer: Om ansvar og skyld i ledelse (2014). DJØF-forlag

Peter Loft og Jørgen Rosted (2016): ”Hvem har ansvaret? Revner og sprækker i det danske embedsmandssystem”. Gyldendal

Jepp Netterstrøm: (2007) ”Øvrigheden, bønderne og fejden i Danmarks middelalder” 2007 i ”Konge, kirke og samfund”, Aarhus Universitetsforlag

<https://denstoredanske.lex.dk/Sandhedskommissionen>

<https://videnskab.dk/kultur-samfund/mandelas-sydafrika-valgte-en-tredje-vej-mod-retfaerdighed>

Opbyggelig tale

Da jeg blev farlig for min næste

Af Carsten Mulnæs, teolog, sognepræst og formand for Tænketanken Eksistensen

Der er ingen grund til at spille smart, når man hænger der på kanten af småt brændbart.

Jeg havde ikke tænkt på genbrugspladsen som et sted, hvor jeg var i særlig fare for at komme i nærkontakt. I begyndelsen undrede det mange, at netop den blev lukket først ned. Glæden var stor, da genbrugspladserne med nødvendige restriktioner blev genåbnet. Tvungen coronafri havde produceret masser af haveaffald i en tid med velsignet godt vejr, og køerne var lange, da der blev åbnet.

„Danskerne har faktisk holdt flot sammen på afstand. Solidaritet har virket. Men moralismen viser også tænder.“

Ingen kan holde ud at tænke Corona hele tiden. Stemningen derude var god, sådan som den er, når man har noget konkret, man kan gøre. Når man selv har holdt i kø i 40 minutter, tænker man især på hurtigt at kunne give plads til den næste. På vej til papcontainerne blev jeg arrigt råbt an: "Så hold dog afstand for Fanden, din store spade!" Min vrede medborger satte sig ind i sin store BMW og kørte videre. Jeg kom til at gå forbi med en halv meters afstand.

Vaner og rutiner bliver anderledes efter Corona. Selvom nogle tager tid at lære.

Spritdispensere er mange steder kommet for at blive, og i supermarkeder bliver selv-scanning en ny måde at betale på. Køkultur og hilsener i det offentlige rum vil blive mere korrekt. Måske får vi omsider ulækre mønter ud af børnenes hænder i skolekantiner, fordi vi udvikler mobilbetaling til de små.

Danskerne har faktisk holdt flot sammen på afstand. Solidaritet har virket. Men moralismen viser også tænder. Der er social slagside i udviklingen i smittespredningen. Nogle samfundslag vil leve bedre op til kravene og de nye selvfølgheder fra den sociale kontrol.

Corona har vist os, hvor dødelige, vi er. Vi hænger konstant på kanten af småt brændbart, som TV2 sang tilbage i begyndelsen af 00'erne. Der er ingen grund til at spille smart. Frygten for at blive smittet har været udbredt, hvis man selv var i risikogrupper, og lige så slemt er livets sårbarhed trådt frem i frygten for, at vores svage nærtstående rammes.

Især har vi mærket det tunge ansvar i, at vi selv kan være den farlige næste, der kommer for tæt på. Den danske tænker Løgstrup gjorde det til et ordsprog, at vi "altid holder lidt af næstens liv i vores hænder". Nu har vi så oplevet, at netop den håndgribelige nærhed kunne være vores fejltrin. I et velfærdssamfund, hvor tryghed har været lig med sikkerhedsnettet, er vi kastet tilbage på en nøgen menneskelighed. Det betyder også noget for vores kristendom. Det menneskelige møde definerer, hvad det er at være menneske. Ikke mindst i livet på kanten af småt brændbart.

Hvis vi skal leve, mens vi gør det, og elske mens vi tør det, bliver det digitale samvær utilstrækkeligt. I cyperspace alene kan

vi ikke overleve som menneskelige mennesker. Det digitale blålys er kendetegnet af en tidløshed, hvor man altid er på. Men det svarer ikke til det liv, vi lever i kroppe, og hvis nerve findes i, at vi har fået en tid, der går. Netop derfor er hver eneste dag jo kostelig, og samværet mellem os kan aldrig blive risikofrit men må være mærket af vores sårbarhed på godt og ondt.

Næstekærlighed i et moderne globaliseret samfund, hvor epidemier vil opstå igen, vil både handle om at vise omsorg ved afstand og at vove en ny nærhed, selvom livet er farligt. Er der en kristen fællesnævner i det, når vi ikke kan vise håndgribelig omsorg? Ja, i at have blik for hinanden. Jesus anvendte blikket til at beskrive næstekærligheden, da han talte om at se splinten i sin brors øje men ikke bjælken i sit eget. Næstekærlighed ser hinanden med Guds blik.

Epilog

3 år er gået

Arbejdet i **Tænketanken Eksistensen** afrunder med disse perspektiver på Coronakrisen en spændende periode. Vi har ved hjælp af en projektbevilling fra fonden Eksistensen kunnet afprøve én form for organisering af praksis med "offentlighedsteologi". Netværket af medlemmer, der gennem dialog med hinanden giver og får inspiration til offentlig debat, vil forhåbentlig både bestå og udbygges. Men publikationsrækken **Omtanke** er foreløbigt indstillet som følge af, at der ikke er økonomi til at fortsætte vores aktivitet på samme måde som hidtil. Da vi endnu ikke har fundet en gangbar og fremtidssikret model for at fortsætte i sporet, er **Tænketanken Eksistensen** i den kommende tid at betragte som "hvilende".

Vi har mest gjort gode erfaringer. I tværfaglig tænkning med kristendom som prisme har vi både demonstreret en mulighed og et behov for det dannelsesprojekt, vi gav os i kast med: at gøre danskerne mere bevidste om kristendom som såvel en formativ kraft i vores kulturelle ballast som også et relevant pejlemærke i dagsaktuelle problemstillinger. De 5 Omtanker vedrørende: *omskæring, natursyn, dødshjælp, identitet og pandemi* har alle en balance mellem fagligt niveau og læsbarhed for den forudsætningsløse men nysgerrige. Produktet kan vi være stolte af!

Én af de iagttagelser, vi i perioden har gjort, er imidlertid også, at disciplinen offentligsteologi dyrkes og trives mange andre steder. Såvel på forlaget Eksistensen som på andre forlag udkommer litteratur, der understreger aktualitet af kristentro og teologi. Og i medierne ser vi kristendom seriøst diskuteret på en måde, så samfundsrelevansen af faget teologi står fast. Mange af vores medlemmer har uafhængigt af deres engagement i **Tænketanken Eksistensen** bidraget væsentligt hertil, og det vil utvivlsomt fortsætte: Heldigvis er det ikke kun et

udflydende religionsbegreb, der efterspørges. Et bedre historisk forankret og en mere konkret og præcis tænkning ud fra kristen teologi og filosofi vil møde stigende interesse i de kommende år.

Vi har derfor hverken følt os alene eller i en konkurrencesituation, men har kunnet glæde os over blot at være ét bidrag blandt flere til, at nysgerrigheden efter kristen tænkning hos den enkelte har kunnet omsættes i forhåbentlig mere lødig argumentation om vigtige emner i samfundsdiskurser, der har med tro, etik og eksistens at gøre.

Vi har holdt fast i den målsætning at ville gøre danskerne klogere på kristendommen gennem offentlig formidling, men uden at aspirere til at blive et autoritativt kirkepolitisk talerør eller forfalde til at arbejde som politisk lobbyorganisation. Dét mener jeg, at vi har holdt. Desværre blev det dog også en erfaring, at både medier og beslutningstagerer helst vil have nemme svar og politiske meninger frem for den tænkning, der holder såret åbent, ved – i sandhedens interesse – at insistere på de store spørgsmåls kompleksitet.

3 års arbejde har derfor også efterladt uindfrie forventninger, der kalder på omtanke i forhold til vores egen organisation som tænketank – og vil måske kræve tid til at tænke om igen vedrørende ambition og form. Det kan illustreres ved, at ringen nu sluttet efter den nylige diskussion om forbud mod drengesomskæring.

Vores 1. *Omtanke: Større end kroppen* rummede i al ubeskedenhed tankegods, som enhver, der skulle tage stilling til spørgsmålet om omskæring kunne være blevet klogere af. Den udkom tilfældigvis samtidigt med, at borgerforslaget om et forbud kom til 1. behandling i Folketinget. Forslaget faldt – nok mest af sikkerhedspolitiske grunde. 2 år efter genopstod debatten i selve det politiske lag, men statsminister Mette Frede-

riksens afvisning af at realitetsforhandle et forbud kom til at dreje sig om holocaust og ikke om religionsfrihed eller respekt for andre menneskers transcendererfaring, som vi i **Tænk tanken** har arbejdet med at opskrive betydningen af.

Der skelnes i offentlighed og civilsamfund almindeligvis mellem det parti-politiske og den bredere politiske aktivitet. Det sker for eksempel i forældrebestyrelser og i folkekirken, hvor de fleste vil være enige om, at der må være rummelighed for alle partitilhørsforhold. Men også inden for dette bredere felt af samfundssind og -engagement er der brug for en sondring, som for de fleste vist er mindre tydelig. For der er også forskel på den *organiserede* NGO-aktivitet, som blandt andet en del kirkelige personer og organisationer gerne forbinder sig med, og så den disciplin, som med rette kaldes offentlighedsteologi – i hvert fald sådan som jeg har villet arbejde med det.

Teologiens offentlighedsdimension kan ikke ensrettes til at anbefale bestemte handleplaner, men må vove at abstrahere yderligere for at kunne bidrage til den grundlæggende diskussion, som skal afprøve selvfølgelighederne i samfundsdebatten: Hvad er et menneske? Hvordan forstår vi vores plads i verden – og vores pligt over for hinanden? Derfor hedder vores publikationer: *Omtanke*.

Offentlighedsteologi fremlægger især indsigter fra det teologiske felt, der bærer overskriften "antropologi". Det er hverken folkelig dogmatik eller katekismus – selvom det i sig selv er en vigtig kirkelig opgave – eller et forsøg på at få statsmagten til at styre samfundet med Bibelen i hånden.

Men det kan godt tages som en tilkendegivelse af, at Danmark er et "kristent land" – på samme måde, som man i Mellemøsten og Asien kan tale om "muslimske lande". Det er hverken et forsøg på at politisere troen eller gøre politikken from. I stedet går det ud på at vedgå arv og gæld til det, der faktisk har formet vores land. Det kan nemlig være så selvfølgeligt, at en meningsfuld virkningshistorie ikke påskønnes nok. Hvad værre er: samfundet kan miste åndelig bæredygtighed, hvis vi overfladisk taber det af syne, der kunne informere vores beslutninger og holdninger – indtil vi forskrækkede ser, at vi står i begreb med at have mistet det. Opgaven med offentlighedsteologi vil derfor fortsat være

relevant, ligesom **Tænk tankens Eksistens tænkere** ikke er færdige med at bidrage, omend den nære fremtid må byde på et engagement under nye former.

Carsten Mulnæs, formand